

Ostatni

kurs przewodników psów służbowych w Policji Państwowej.

Losy kynologów policyjnych po 1939 r.

podkom. Piotr Mrozowski
ORCID 0009-0000-6633-7616

Zakład Kynologii Policyjnej CSP

Informacje dotyczące ostatniego kursu przewodników psów służbowych w Policji Państwowej, rozpoczętego w czerwcu 1939 r. i przerwanoego przez wybuch II wojny światowej, pozostawały przez lata nieznane. Kurs ten miał wszelkie szanse, by odnowić kynologię policyjną – przywrócić po kilkuletniej przerwie systemowe szkolenie przewodników psów służbowych, przygotować niezbędną kadrę oraz uzupełnić wybrakowane przez lata pogłowia psów policyjnych. Wybuch konfliktu zbrojnego przerwał te działania, a los kadry dydaktycznej oraz słuchaczy i przydzielonych im zwierząt pozostał w większości nieznanym.

Stan kynologii policyjnej i ośrodków szkoleniowych w latach 1936–1939

Przygotowania do przywrócenia kursów stacjonarnych kształcących przewodników psów służbowych trwały formalnie od roku 1936. W tym roku nastąpiła faktyczna likwidacja Tresury Psów Policyjnych w Poznaniu i przeniesienie działalności do nowej lokalizacji¹. Według doniesień prasowych długo zastanawiano się nad optymalną lokalizacją nowego ośrodka – w grę wchodził Marymont pod Warszawą, Rembertów, a także Mosty Wielkie (województwo łwowskie)². Ostatecznie na lokalizację wybrano teren Grupy Rezerwy Policji w Gołędzinowie³.

Formalnie ostatni kurs stacjonarny kształcący przewodników psów policyjnych został przeprowadzony w 1934 r.⁴ Od tego czasu z powodu trudności budżetowych nie podjęto już takich działań. Spowodowało to zesterzenie się pogłowia zwierząt służbowych i stopniowe ich wycofywanie. Na stanie urzędów śledczych pozostało niewiele zwierząt – część z nich utraciła także swoje zdolności użytkowe⁵.

Fot. 1. Słuchacze kursu tresury psów w Warszawie.

Źródło: *Sprawy policji*, „Na Posterunku” 1939, nr 25, s. (15) 591, <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/681656/display/Default> [dostęp: 17.04.2023 r.].

KYNOLODZY W POLICJI PAŃSTWOWEJ

Fot. 2. Widok części kójców Tresury Psów Policji Państwowej w Poznaniu w 1936 r. przed jej likwidacją.

Źródło: Szkoła tresury psów policyjnych zostanie przeniesiona z Poznania, „Kurier Poznański” 1935, nr 127, s. 10, <http://polona.pl/item-view/2e5cd661-7ad8-429c-85f8-2c6bef025fbb/0/ee69d-cfb-81ba-40ff-b446-ba3f1aac1f15> [dostęp: 21.01.2025 r.].

Nawet działania podejmowane przez Alojzego Grimma, kierownika kolejnych zakładów szkolenia psów w PP, np. podjęta w 1938 r. akcja dotycząca psów towarzyszy, nie zdołały całkowicie uzupełnić wakatów przewodników i psów służbowych⁶. W ramach tej akcji prawie 1000 funkcjonariuszy próbowało wyszkolić własnymi siłami psy prywatne i przysposobić je do celów służbowych⁷. Szkolenie miało odbywać się na podstawie wiedzy czerpanej z podręczników fachowych wydawanych przez Grimma⁸ oraz pod nadzorem wyznaczonych instruktorów – w praktyce tych, którzy ukończyli stacjonarny kurs szkolenia w istniejących wcześniej ośrodkach. Dziś próby te określiłibyśmy jako indywidualne szkolenie psa służbowego⁹.

Faktyczna likwidacja istniejącego od 14 lat dużego ośrodka¹⁰ oraz próba budowy i utrzymania w gotowości nowego zrodziły przedziwną sytuację utrzymania jednego obiektu w stanie likwidacji¹¹ i tworzenia drugiego w innej części Polski. Działanie takie spowodowało dodatkowe zamieszanie i konieczność zaciągnięcia kredytu przez PP na utrzymanie nowego obiektu¹². Dodatkowo wyposażenie poprzedniego zakładu pozostało w Cytadeli w Poznaniu i przez dość długi okres było zmagazynowane i nieużywane¹³. Alojzy Grimm jako kierownik szkoły tresury formalnie już od początku 1938 r. przygotowywał nowy obiekt do normalnego funkcjonowania¹⁴. Zachowały się dokumenty świadczące o podejmowanych działaniach, np. budowa 46 kójców dla psów i nasadzenia na terenie obiektu¹⁵. Ponadto zachowane dokumenty wskazują, że uruchomienie kursu planowano już w kwietniu¹⁶, a potem w sierpniu 1938 r.¹⁷

Wymogi formalne dla kandydatów

Przez lata Alojzy Grimm wielokrotnie modyfikował wymagania stawiane kandydatom na przewodników¹⁸. Tym razem także próbował sformułować te wymagania w taki sposób, aby uzyskać jak najlepszych kandydatów – osoby chętne do podjęcia się trudnej pracy ze zwierzętami.

Na kurs skierowani mieli być funkcjonariusze w stopniu posterunkowego lub starszego posterunkowego spośród szeregowych służby śledczej. Osoby te powinny być stanu wolnego. Wiek kandydatów był określony w granicy do 35 lat. Dodatkowym wymogiem było ukończenie normalnego kursu dla szeregowych¹⁹. Nieodzownym warunkiem udziału w kursie miała być dobrowolna zgoda kandydata i zamiłowanie do pełnienia służby tego typu²⁰. Oczekiwano, że przełożeni stwierdzą obowiązkowość i rzetelność zgłaszanego kandydata. Wszystko po to, by na kurs nie zostały zgłoszone przypadkowe osoby lub osoby, które nie są pracowite i wymagają stałego nadzoru przełożonych. Działanie takie uzasadniano dobrem służby oraz dużymi kosztami wyszkolenia przewodnika psa²¹. O tym, że Grimm przykładął bardzo dużą wagę do kryteriów doboru kandydatów na przewodników, świadczy fakt relegowania z kursu już w pierwszych tygodniach jednego ze słuchaczy. Słuchacz ten według kierownika kursu nie posiadał odpowiedniej chęci i zamiłowania do pracy ze zwierzętami²².

Osoby kierowano na kurs „etapowo” w zależności od liczby nabytych psów. Miały się one zgłosić na kurs w kompletnym przepisowym umundurowaniu (dotyczyło to szeregowych służby ogólnej i służby śledczej) wyposażone w boczną broń białą oraz broń palną krótką z dwoma magazynkami amunicji²³.

Założenia i program kursu

Celem kursu miało być przede wszystkim:

- 1) wyszkolenie zdolniejszych uczniów kursu na instruktorów szkolenia przewodników psów służbowych oraz wyszkolenie na przewodników psów śledczych i psów towarzyszy,
- 2) wyszkolenie nowo nabytych psów na psy śledcze, względnie na psy towarzysze²⁴.

Zachowane dokumenty dotyczące programu nauki na ww. kursie przewidywały wymienione poniżej treści.

CZĘŚĆ TEORETYCZNA:

SZKOLENIE I UŻYCIE PSÓW SŁUŻBOWYCH:

55 godzin

Część ta miała przygotować szeregowych na przewodników psów towarzyszy oraz jednocześnie przysposobić ich do szkolenia innych przewodników i psów towarzyszy w wojewódzkich ośrodkach szkolenia²⁵.

SŁUŻBA ŚLEDICZA

Prowadzenie dochodzenia i śladoznawstwo ²⁶	16 godzin
Wykłady z kynologii służbowej – w wymiarze:	35 godzin
Ćwiczenia z musztry i wychowania fizycznego:	100 godzin

CZĘŚĆ PRAKTYCZNA:

Ćwiczenia z psami	375 godzin
(uzależnione od potrzeb, warunków technicznych i atmosferycznych, przeciętnie po 3 godziny dziennie) ²⁷ .	

Przebieg kursu

O praktycznym przebiegu kursu przetrwało niewiele informacji. Z zachowanego w zbiorach Archiwum Akt Nowych w Warszawie dodatku do podziału zajęć z dnia 25 lipca 1939 r.²⁸ można odtworzyć zwykły dzień szkoleniowy w zakładzie.

RAMOWY PLAN DNIA (dni powszednie)

Godziny	Zajęcia
4.30	pobudka
5.30–6.00	wybieg psów i ich czyszczenie
6.10–10.00	apel z psami, przegląd psów, w tym ćwiczenia
10.05–10.30	karmienie i pojenie psów
10.30–11.15	wykłady teoretyczne (w poniedziałki musztra piesza)
11.30	wizyta lekarska z psami
Przerwa	
15.45–16.15	ćwiczenia fizyczne
16.30–17.00	wybieg
17.00–18.00	ćwiczenie psów
18.15–18.30	karmienie i pojenie psów
18.30–19.15	wykład techniczny (w razie potrzeby)
22.00	obowiązkowy powrót do koszar
22.30	gaszenie świateł

Tabela 1. Ramowy plan dnia w Gołędzinowie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Podział zajęć obowiązujący od dn. 25 lipca 1939 r.*, AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2060, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/ba01949661b5286770d601ae333c3b4c76d80ec2e5b7c65656f169e45e213740> [dostęp: 20.02.2025 r.].

W soboty i niedziele zajęcia nie były realizowane. W ramowym planie dnia na weekendy odnajdujemy wyznaczone obowiązkowe godziny przeznaczone na wybieg psów, ich czyszczenie i karmienie, a także kąpanie w rzece pod nadzorem instruktora²⁹.

Uzupełniając informację o praktycznym przebiegu kursu, należy wspomnieć, że jego pomysłodawca – Alojzy Grimm podkreślał w dokumentacji służbowej konieczność stałej zmiany miejsca ćwiczeń. Chodziło o rozmieszczanie ćwiczeń na różnym, często rozległym obszarze. Jako miejsce potencjalnych ćwiczeń przewidywano teren lasów, wsi, pól i łąk³⁰. Założenia te, jak się okazało, powodowały jednak problemy transportowe dość dużej grupy szkoleniowej w określone lokalizacje. Brak przydzielonych środków transportowych również temu nie służył³¹. W fazie planowania kursu zakładano transport słuchaczy z psami za pomocą sieci kolejowej³².

Otwarcie i przebieg kursu

Na początkowy termin stawiennictwa na kurs wyznaczono 19 maja 1939 r., godz. 8.00³³, i było to związane z przydzielaniem psów poszczególnym kandydatom. Natomiast oficjalne otwarcie kursu nastąpiło 6 czerwca 1939 r. z udziałem naczelnika Centrali Służby Śledczej podinsp. Józefa Jakubca oraz zaproszonych gości z Policji Państwowej i Ministerstwa Sprawiedliwości³⁴. Ceremonia otwarcia kursu była związana ze zwiedzaniem nowo otwartego zakładu, prezentacją zwierząt oraz wygłoszeniem przez Naczelnika Służby Śledczej specjalnego przemówienia, którego tekst udało się częściowo odtworzyć z artykułów gazety „Na Posterunku”:

Fot. 3. A. Grimm (drugi od prawej) podczas składania raportu przełożonemu – otwarcie kursu przewodników psów służbowych. Źródło: *Sprawy policji*, „Na Posterunku” 1939, nr 25, s. (15) 591.

Fot. 4. Zwiedzanie zakładu szkolenia psów służbowych Centrali Służby Śledczej na Gołędzinowie.

Źródło: *Sprawy policji*, „Na Posterunku” 1939, nr 25, s. (15) 591.

Panowie, zostaliście wybrani spośród wielu, właśnie w tym celu, aby stać się nie tylko wzorcowymi przewodnikami psów śledczych, ale równocześnie także instruktorami i doradcami tych kolegów w waszych okręgach służbowych, którzy będą chcieli przysposobić sobie psy obrotne. (...) Zawód przewodnika wymaga bowiem oprócz tych zalet, które posiadać winien każdy policjant, także niezwykle wytrzymałości fizycznej, wytrwałości w pracy, cierpliwości samarytańskiej i daleko sięgającej wyrozumiałości dla swego czworonożnego współpracownika. Przewodnik psa policyjnego musi być wielkim przyjacielem zwierząt³⁵.

KINOLODZY W POLICJI PAŃSTWOWEJ

Do uczestnictwa w kursie wytypowano ostatecznie 32 szeregowych kandydatów na przewodników – po dwóch z każdego województwa³⁶. Jeden policjant został delegowany ze Szkoły Szeregowych w Mostach Wielkich do prowadzenia zajęć z musztry oraz zajęć z wychowania fizycznego³⁷. Dodatkowo, na mocy porozumień międzyresortowych, na kurs skierowano 6 funkcjonariuszy Straży Więziennej³⁸. Służba ta – funkcjonująca w latach 1919–1954 i będąca odpowiednikiem dzisiejszej Służby Więziennej³⁹ – nie posiadała w tamtym okresie własnego ośrodka szkoleniowego szkolącego zwierzęta do celów służbowych. Warto wspomnieć, że w fazie projektowania kursu rozpatrywane było również szkolenie psów ochronnych dla Państwowych Zakładów Tele- i Radio-technicznych⁴⁰. W tym celu na kurs miało być wstępnie delegowanych dwóch wartowników. Udział podmiotów zewnętrznych spowodowany był szeroką promocją przydatności psów służbowych w działalności różnego rodzaju instytucji, prowadzoną przez Alojzego Grimma i Stefana Błockiego na łamach czasopisma kynologicznego „Mój Pies”⁴¹.

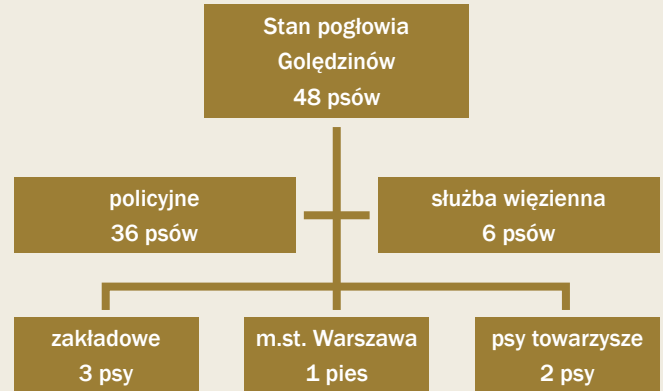

Fot. 5. Wykład Alojzego Grimma połączony z pokazem tresury psów policyjnych dla słuchaczy kursu oficerskiego.

Źródło: *Sprawy policji*, „Na Posterunku” 1931, nr 10, s. 11(191), <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/681216/display/Default> [dostęp: 31.01.2025 r.].

O osobach uczestniczących w kursie – oprócz ich nazwisk i województw – zachowały się szczątkowe informacje. W zasobie AAN znajdują się opinie jedynie trzech posterunkowych biorących udział w kursie w 1939 r. Zachowały się głównie dlatego, że osoby te już w 1938 r. zgłosiły się ochotniczo do odbycia takiego szkolenia. Wykazy te świadczą o tym, że kandydaci ci posiadali psy prywatne, które próbowali szkolić samodzielnie na podstawie wskazówek Grimma zaczerpniętych z jego podręczników⁴². Według ich własnych oświadczeń posiadali chęci i zamiłowanie do szkolenia psów.

Na terenie zakładu, oprócz psów zakupionych do szkolenia w ramach prowadzonego kursu, przebywały również psy dodatkowe. Według zapisków roboczych zachowanych w AAN stan wszystkich psów w zakładzie na dzień 25 maja 1939 r. wynosił 48 i przedstawiał się zgodnie ze schematem nr 1.

Schemat 1. Stan pogłowia psów w ośrodku szkolenia psów w Gołędzinowie na dzień 25 maja 1939 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Stanu w Zakładzie Tresury Psów Służbowych w Gołędzinowie*, AAN, sygn.2/349/2/5.7/2075, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/3d354c6a08a73abd053d0312f2007777aceae36affbb46d72948595e31886ded> [dostęp: 12.11.2024 r.].

Ewidencja pogłowia przydzielonych na kurs zwierząt wskazuje, że główną rasą szkoloną w tym czasie był owczarek niemiecki. Na kurs zakupiono zwierzęta powyżej jednego roku życia⁴³. Co ciekawe, na jedynym zachowanym zdjęciu z zajęć na kursie (zdjęcie na początku artykułu) widać jednak, że jeden ze słuchaczy prowadzi psa rasy owczarek podhalański⁴⁴. Rasa ta, mocno preferowana w latach 30. przez różne służby, była brana pod uwagę w ramach hodowli eksperymentalnej w Policji Państwowej⁴⁵.

Kadra dydaktyczna zakładu i jej losy po wrześniu 1939 r.

Obsada kadrowa kursu została zaproponowana przez samego Alojzego Grimma, który do prowadzenia zajęć przewidywał siebie oraz trzech treserów w osobach Tadeusza Fitza, Władysława Furmanka, oficera – Bogdana Nowakowskiego⁴⁶, a także osobę do prowadzenia wykładów z zakresu służby śledczej. Brak jednak nazwiska tej osoby. Trudności finansowe zmusiły Grimma do zminimalizowania obsady

Fot. 6. Nieznany funkcjonariusz Służby Śledczej z psem służbowym pokonującym przeszkodę terenową.

Źródło: *Sprawy policji*, „Na Posterunku” 1931, nr 10, s. 11(191), <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/681216/display/Default> [dostęp: 31.01.2025 r.].

kursu w stosunku do lat poprzednich i kursów prowadzonych w ośrodku w Poznaniu. W efekcie na kierownika ośrodka spoczął trud prowadzenia większości wykładów dla słuchaczy kursu⁴⁷. W dokumentach brak również informacji o obsadzie cywilnej i weterynaryjnej ośrodka. Przedkładane przez Grimma rachunki i wyliczenia zawierają jednak wzmianki o utrzymaniu i wyżywieniu określonej liczby robotników kontraktowych⁴⁸, a także woźnych oraz sanitariusza⁴⁹. W Gołędzinowie prace fizyczne wykonywali również więźniowie⁵⁰. Ponadto z zachowanego *Ramowego rozkładu zajęć* wynika, że psy kursowe objęte były opieką weterynaryjną – do tego celu wyznaczona była osoba określana jako sanitariusz. Osoba ta pełniła dyżur codziennie w godzinach od 5.30 do ukończenia wizyt oraz od 16.30 do 18.30. Dyżur sanitariusza pełniony był też w weekendy od godz. 10.00 do 11.30⁵¹. Utrzymanie prawie 40 psów policyjnych na terenie obiektu wymagały pracy woźnych i robotników. Ich praca, poza czynnościami porządkowymi związanymi z utrzymaniem infrastruktury obiektu, polegała także na przygotowywaniu karmy dla psów.

Losy kadry dydaktycznej ostatniego przed wojną kursu szkolenia psów można odtworzyć jedynie w szczątkowej wersji. Na potrzeby artykułu próba odtworzenia została podjęta przede wszystkim w stosunku do kierownika zakładu. Ustalenie losów innych osób wymaga dodatkowych badań i pogłębionej kwerendy. Tym bardziej, że zdecydowanej większości osób nie sposób odnaleźć w alfabetycznych spisach jeńców obozów w Ostaszkowie⁵², listach ofiar i zaginionych⁵³ oraz w indeksach osób represjonowanych prowadzonych przez Instytut Pamięci Narodowej⁵⁴.

Do dziś niewiele wiadomo o tym, jak wyglądała ewakuacja zakładu szkolenia psów. Żadne znane autorowi źródła nie zawierają informacji o tej ewakuacji, pomimo że wspominają o ewakuacji innych oddziałów stacjonujących w tej lokalizacji, tj. dywizjonu konnego PP oraz zmotoryzowanego batalionu gołędzinowskiego⁵⁵.

W zamieszaniu wojennym wiele mogło się zdarzyć – od ewakuacji na wschód, do pozostania w obiekcie ze zwierzętami albo oddelegowania kursantów do jednostek macierzystych. Pewne światło na skomplikowaną sytuację ludzi i zwierząt rzuca oficjalne urzędowe stwierdzenie zgonu Alojzego Grimma przez Sąd Miasta Stołecznego Warszawy⁵⁶. Wynika z tego, że miejscem aresztowania kierowni-

ka zakładu był Gołędzinów, ul. Modlińska 5⁵⁷. Wskazuje to, że pozostał on na swoim stanowisku do samego końca. Pytanie jednak, czy sam, ze swoimi przybocznymi, czy także ze słuchaczami? Odpowiedź na to pytanie to wydaje się dawać miejsce aresztowania innego prowadzącego kurs, mianowicie Władysława Furmanka – w oficjalnych dokumentach pada stwierdzenie, iż został on ewakuowany z miejsca pełnienia służby, czyli Łodzi, na wschód i aresztowany w miejscowości Zdobunów, w dawnym okręgu XIII (według podziału administracyjnego Rzeczypospolitej Polskiej na dzień 1 kwietnia 1939 r.)⁵⁸. Zapisy wskazują, że podczas aresztowania był z dwoma psami służbowymi⁵⁹. Powyższe daje podstawę do przypuszczenia, że słuchacze opisywanego kursu, podobnie jak instruktorzy, podczas pierwszych dni września 1939 r. zostali w trybie pilnym oddelegowani z ośrodka do jednostek macierzystych. Potwierdzeniem tego faktu może być również brak zapisu w urzędowym akcie stwierdzenia zgonu A. Grimma, gdzie w rubryce o aresztowaniu z innymi osobami brak jakiegokolwiek zapisu⁶⁰.

Alojzy Grimm 1887–1940⁶¹

Był żołnierz armii austriackiej. W Policji Państwowej od 1919 r. Wieloletni kierownik szkolenia psów policyjnych w kolejnych ośrodkach. To właśnie jemu powierzono organizację od podstaw kynologii policyjnej. Autor kilku książek o psach policyjnych oraz wielu artykułów prasowych o tej tematyce, szkoleniowiec, sędzia kynologiczny⁶², twórca programów szkolenia przewodników oraz kolejnych instrukcji służbowych dotyczących psów policyjnych. Propagator wykorzystania potencjału psów do celów służbowych. Alojzy Grimm w latach 30. dokonał sprawdzenia całego pogłowia psów policyjnych i prywatnych w Polsce podczas oceny ich sprawności użytkowej⁶³.

Urzędowy wniosek o stwierdzenie zgonu Alojzego Grimma⁶⁴ z 1946 r. znajdujący się w zasobach archiwalnych IPN zawiera sporo luk i nie daje odpowiedzi na podstawowe pytania:

- W jakim obozie jenieckim został osadzony?
- Czy był poszukiwany przez rodzinę i z jakim rezultatem?
- Przez kogo został aresztowany i kiedy dokładnie?
- Czy był aresztowany sam czy też grupowo?
- Do jakiej miejscowości został zabrany?
- Czy zachowywała się jakakolwiek korespondencja z miejsca przebywania – obozu lub więzienia?

Fot 7. Policjanci i „cywilni wrogowie ludu” aresztowani we wrześniu 1939 r. i konwojowani przez oddziały konwojowe NKWD do punktów załadunkowych za granicą polsko-sowiecką.

Źródło: Wikipedia, *Represje ZSRR wobec Polaków i obywateli polskich 1939–1946*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Represje_ZSRR_wobec_Polak%C3%B3w_i_obywateli_polskich_1939-1946 [dostęp: 18.01.2025 r.].

Fot. 8. Kom. Alojzy Grimm.

Źródło: *Dziesięciolecie Służby Bezpieczeństwa w Polsce Odrodzonej*, Wydawnictwo „Gazety Administracji i Policji Państwowej”, Warszawa 1925, s. 32, <https://polona.pl/preview/430f51a5-ada0-4c53-8377-d01efb85ee6e> [dostęp: 25.06.2023 r.].

KYNOLODZY W POLICJI PAŃSTWOWEJ

Jedynie, czego można się dowiedzieć z tego dokumentu, to fakt, że Grimm aresztowany został w Warszawie na ul. Modlińskiej 5. Może to wskazywać teren ośrodka szkolenia lub miejsce zamieszkania. Wnioskodawcą złożenia dokumentu jest żona Grimm, Władysława, która miała jedynie fragmentaryczną wiedzę co do losów swojego męża. Wynika również z tego, że od czasu aresztowania Grimm nie miała z nim kontaktu korespondencyjnego. W książce *Zabici w Kalininie, pochowani w Miednoje*⁶⁵ fakt trafienia przez Grimm do obozu ostaszkowskiego odnotowany jest jako początek kwietnia 1940 r. Grimm trafił więc do obozu w Ostaszkowie na kilka dni przed jego faktyczną likwidacją, określaną jako rozładowanie⁶⁶ obozów. Tak zwana likwidacja ww. obozu nastąpiła w okresie od 4 do 19 kwietnia 1940 r.⁶⁷

Gdzie zatem przebywał Grimm do kwietnia 1940 r.? Szukając odpowiedzi za postawione pytanie, można postawić kilka hipotez, niezależnie od powyższego aktu zgonu spisane go już po wojnie. Podkreślenia wymaga, że większość z nich jest wobec braku informacji trudna do zweryfikowania.

Hipoteza nr 1. Grimm podążył za zgrupowaniami PP, które zarządzeniem władz ewakuowały się na wschód i zostały w liczbie ok. 6 tys. osób internowane na kresach wschodnich (wrzesień 1939 r.)⁶⁸. Ewakuacja batalionu gołędzińskiego wraz ze sprzętem i uzbrojeniem do Łucka zarządzona była przez Komendanta Głównego Policji Państwowej 6 września 1939 r.⁶⁹

Hipoteza nr 2. Aresztowany w miejscu zamieszkania został uwięziony i był przetrzymywany w obozie filtracyjnym⁷⁰, z którego ostatecznie trafił do Ostaszkowa.

Hipoteza nr 3. Grimm został aresztowany w zgrupowaniu policyjnym i umieszczony w obozie pracy przymusowej, np. w obozie pracy w Krzywym Rogu. Informacja o takich policjantach skierowanych 5 kwietnia 1940 r. do obozu w Ostaszkowie z obozu pracy w Zagłębiu Krzyworskim pojawia się w dokumentacji obozowej⁷¹. Wielu policjantów i wojskowych ukrywało swą tożsamość i często wyłuskiwano ich w ramach przesłuchań i odsyłano do konkretnych obozów.

Hipoteza nr 4. Grimm zgłosił się dobrowolnie do punktu rejestracyjnego na terenach zajętych przez Armię Czerwoną we wschodniej Polsce. Rejestracja oficerów została zarządzona w październiku i listopadzie 1939 r. i nakazywała zgłaszanie się oficerom różnych formacji, w tym Policji Państwowej, do punktów rejestracyjnych. Brak zgłoszenia i ujawnienie oficera obwarowane było karami. Według publikacji *Zbrodnia Katyńska. Droga do prawdy* liczba osób naiwnie zgłaszających się do takich punktów wynosiła około 250 tys.⁷² W początkowym zamieszaniu oficerów po spisaniu zwalniano do domów, by kilka dni potem znów ich aresztować i ponownie uwięzić⁷³.

Hipoteza nr 5. Grimm został aresztowany i uwięziony w jednym z więzień i było prowadzone wobec niego normalne śledztwo⁷⁴.

Grimm ostatecznie w kwietniu 1940 r. trafił do Ostaszkowa. Został uznany, jak większość więźniów obozu w Ostaszkowie, za element skrajnie niebezpieczny i skazany decyzją władz w Moskwie na śmierć bez ogłoszenia wyroku i uzasadnienia⁷⁵. Zanim się to jednak stało, znosił jak jego współwięźniowie trudy niedoli życia obozowego – niedożywienie, zimno i stan sanitarny obiektów więziennych urągający godności człowieka. Podobnie jak obozy

przejściowe, w których Grimm mógł się znajdować przed trafieniem do Ostaszkowa, miejsca te z reguły były prowizoryczne i nieprzygotowane w żaden sposób na przyjęcie dużej masy ludzkiej⁷⁶. W obozie ostaszkowskim większość więźniów spała na gołych deskach⁷⁷. Z powodu niedożywienia i ciężkiej pracy część więźniów zapadała na różne choroby⁷⁸. Grimm z pewnością poddawany był także, jak wszyscy więźniowie, szczegółowym przesłuchaniom przez funkcjonariuszy NKWD⁷⁹. Biorąc pod uwagę jego wysoki stopień służbowy, działalność i kontakty przed wojną z najwyższymi czynnikami państwowymi, można domniemywać, że był obiektem szczególnego zainteresowania. Tym bardziej, że zgodnie z zachowanymi relacjami funkcjonariusze NKWD byli dobrze przygotowani do przesłuchań i niejednokrotnie znali szczegóły z życiorysu danej osoby⁸⁰. Ostatni epizod życia obozowego Grimm to podróż piechotą na stację kolejową Soroga, skąd przewożono więźniów pociągiem do Kalinina (obecnie Twer)⁸¹. Stamtąd specjalnymi ciężarówkami dostarczano ich do siedziby NKWD przy ulicy Sowieckiej⁸². Więźniów umieszczano w podziemnych celach⁸³. Egzekucję na Grimmie wykonano między 10 a 12 kwietnia po sprawdzeniu personaliów, skuciu rąk i oddaniu strzału w tył głowy⁸⁴. Jego zwłoki, podobnie jak innych pomordowanych policjantów, po przewiezieniu na teren ośrodka wypoczynkowego NKWD zlokalizowanego we wsi Jamok koło Miednoje zrzuciono do przygotowanego wcześniej dołu i zasypano ziemią⁸⁵.

Tadeusz Fitz 1897–1942?⁸⁶

Przez wiele lat przyboczny Grimm, tzw. prawa ręka, osoba do wielu poruczeń. W jednym z oficjalnych pism określony został jako *główna siła kancelaryjna*. Był żołnierz i legionista⁸⁷. Służbę pod komendą Grimm rozpoczął w 1929 r. W tym właśnie roku został oddelegowany do Komendy Głównej Policji Państwowej do Wydziału IV. Zanim się to jednak stało, Fitz był uczniem Grimm i jednym z wyszkolonych przez niego przewodników. Uczestniczył w kursie oznaczonym numerem III w 1928 r.⁸⁸ Jako bliski współpracownik Grimm brał udział w sprawdzeniu całego pogłowia psów policyjnych i prywatnych w Polsce podczas oceny ich sprawności użytkowej⁸⁹. Był także uczestnikiem kolejnych wystaw psów rasowych w okresie międzywojennym oraz działaczem Towarzystwa Miłośników Psa Służbowego w Polsce, gdzie pracował w komisji rewizyjnej⁹⁰.

Postać ta w zachowanych wykazach i dokumentach określana jest jako szpieg niemiecki⁹¹. Nie do końca wiadomo, czy powodem tego było obco brzmiące i bardzo charakterystyczne nazwisko, czy wcześniejszy udział Fitz jako legionisty⁹² w walkach na froncie I wojny światowej. Tadeusz Fitz to postać z kadry dydaktycznej kursu, która oprócz wieloletniego więzienia w Rosji, doświadczyła także zesłania i pracy przymusowej. Potwierdzają to dokumenty z *Archiwum Instytutu Hoovera – Dokumenty Władysława Andersa*, karta nr 7934/37⁹³. Pozbawienie go wolności nastąpiło 28 czerwca 1940 r. oraz 28 czerwca 1941 r. (tak wynika z karty personalnej, policjantów aresztowano i zwalniano wielokrotnie). Fitz był w więzieniu w Mołotowie⁹⁴, a następnie został skierowany do pracy przymusowej w obozie pracy w Kirowie, a konkretnie w posiołku Korestełówka w obwodzie Mołotowskim⁹⁵. Chodzi o część azjatycką Rosji i okręg oznaczony umownym numerem 220⁹⁶. Druk kar-

ty nie wyjaśnia wszystkich okoliczności sprawy. Wiadomo jednak, że Fitz był skierowany do pracy przy wyrębie drewna w lesie⁹⁷. Z niewoli został zwolniony 1 marca 1942 r.⁹⁸ Jego dalszy los pozostaje nieznan.

Władysław Furmanek 1906–1940⁹⁹

Funkcjonariusz Wydziału Śledczego Komendy Miejskiej Policji Państwowej w Łodzi. W PP od 1930 r.¹⁰⁰ Jeden z ostatnich współpracowników Grimma. Kurs stacjonarny w Tresurze Psów Policyjnych odbył w roku 1932¹⁰¹. W dokumentacji służbowej określany jest jako osoba posiadająca szczególne predyspozycje do pracy ze zwierzętami¹⁰². Furmanek to funkcjonariusz, który jako jeden z niewielu wyszkolił psa rasy owczarek podhalański na psa służbowego¹⁰³. W 1938 r. Furmanek pełnił w ramach akcji psów towarzyszy rolę instruktora w ośrodku zamiejscowym w Łasku oraz w Łodzi¹⁰⁴. W 1939 r. oddelegowany do Komendy Głównej PP do Referatu Psów Służbowych jako instruktor szkolenia psów służbowych. Został delegowany do prowadzenia kursu wraz z dwoma psami służbowymi – psem „Nero” i psem „Ornak”¹⁰⁵.

Fot. 9. Władysław Furmanek z psem służbowym.

Źródło: zbiory Muzeum Katyńskiego, http://www.muzeum-katynskie.pl/pl/26197/11387/fotografia_wladyslaw_furmanek_w_cywilnym_ubraniu_z_psem_mk_66_im.html [dostęp: 14.04.2023 r.].

Losy Władysława Furmana są z racji zapisów w różnych źródłach najszerzej opisane. Trafił do obozu w Ostaszkowie. Według zapisów w książce *Zabici w Kalininie, pochowani w Miednoje* został on ewakuowany w początkach września w kierunku wschodnim i aresztowany w miejscowości Zdołbunów na Ukrainie. Podczas aresztowania miał ze sobą dwa psy. Władysław Furmanek, jak wynika ze zgromadzonych danych, przebywał w obozie ostaszkowskim już pod koniec roku 1939 r. W ramach pozwolenia ogólnego na sporządzenie korespondencji do rodziny, wydane w końcu listopada 1939 r. dla trzech obozów, wysłał z obozu w Ostaszkowie list, który rodzina otrzymała w styczniu 1940 r.¹⁰⁶ Furmanek podzielił los Grimma i innych więźniów, jeśli chodzi o trudne warunki utrzymania w obozie, a także jeśli chodzi o samą egzekucję. W przeciwieństwie jednak do Grimma jego nazwisko znalazło się na późniejszej liście, a sam mord na nim nastąpił między 25 a 27 kwietnia 1940 r.¹⁰⁷

Jan Gaweł 1901–?108

Starszy posterunkowy Jan Gaweł, funkcjonariusz służby śledczej z województwa łwowskiego¹⁰⁹, pozostaje jedną z mniej znanych postaci spośród kadry kursu. Współpracę z Alojzym Grimmem rozpoczął w roku 1929, odbywając kurs¹¹⁰. Został skierowany do pomocy Grimmowi jako doświadczony przewodnik w 1939 r.¹¹¹ niejako w zastępstwie. Początkowo inna osoba była brana pod uwagę na stanowisko szkoleniowca do prowadzenia kursu, a dane Jana Gaweła nie pojawiają się w dokumentacji służbowej¹¹². W 1938 r. Gaweł pełnił w ramach akcji psów towarzyszy rolę instruktora w ośrodku zamiejscowym w Rzeszowie, Łańcucie i Kolbuszowej¹¹³. Jego los po wrześniu 1939 r. pozostaje nieznan.

Bogdan Nowakowski 1902–?114

Bogdan Nowakowski to funkcjonariusz Komisariatu VII Miasta Stołecznego Warszawy – osoba wyznaczona i szkolona na przyszłego kierownika Referatu Psów Służbowych. Zgodnie z wymogami stawianymi przez Grimma¹¹⁵ był kawalerem, posiadał wykształcenie średnie. Uczestniczył w kursie pozasłużbowym o hodowli i szkoleniu psów obronnych organizowanym przez Grimma¹¹⁶. Określany był jako osoba obowiązkowa i gorliwa w służbie¹¹⁷. Jego los po wrześniu 1939 r. pozostaje nieznan.

Losy członków rodzin kadry dydaktycznej

Niejednokrotnie zapomina się o fakcie, że losy członków rodzin funkcjonariuszy Policji Państwowej, szczególnie tych osadzonych w obozach sowieckich, były równie tragiczne. Rodziny te znalazły się mimowolnie w ewidencji NKWD¹¹⁸. Należy podkreślić, że zarówno strona rosyjska, jak i niemiecka dążyła od samego początku do dość dokładnego zewidencjonowania tej części społeczeństwa – szczególnie urzędników państwowych, policjantów i żołnierzy¹¹⁹. Wykazy, jeśli chodzi o stronę rosyjską, dotyczyły nie tylko terenów faktycznie zajętych przez Rosjan, ale także tych po stronie niemieckiej. Obie te strony ściśle współpracowały w tej kwestii¹²⁰. Wysyłana przez więźniów obozów korespondencja do rodzin – na którą pozwolono w grudniu 1939 r. i styczniu 1940 r. – dała osadzonym nadzieję na przekazanie informacji rodzinom, lecz w rzeczywistości pozwoliła oprawcom poznać adresy rodzin policjantów i ich dokładną identyfikację¹²¹. Podobnie w 1940 r. zaczęto przesłuchiwać jeńców właśnie pod kątem szczegółowych danych, tj. adresów członków rodzin – za których uważano żonę, dzieci, a także rodziców, braci i siostry (w przypadku wspólnego zamieszkiwania)¹²².

Podwójny wymiar tragedii tysięcy policjantów, wojskowych, urzędników przetrzymywanych w obozach Katynia, Starobielska i Ostaszkowa polegał na tym, że gdy więźniowie byli wysyłani na kaźń, to ich rodziny w tym czasie jechały na wschód z falą deportacji¹²³. Rodziny policjantów, wojskowych i innych formacji mundurowych traktowane były jako *wrogowie państwa, dywersanci i szpiegzy polityczni*¹²⁴. Wywózki w głąb państwa rosyjskiego traktowano jako odwet i rodzaj odpowiedzialności zbiorowej¹²⁵. To zaplanowane na szczeblu centralnym działanie miało też uniemożliwić ewentualne poszukiwanie w przyszłości przez rodziny osób uwięzionych w obozach sowieckich¹²⁶.

Fot. 10. Sowiecka deportacja Polaków w 1940 r.

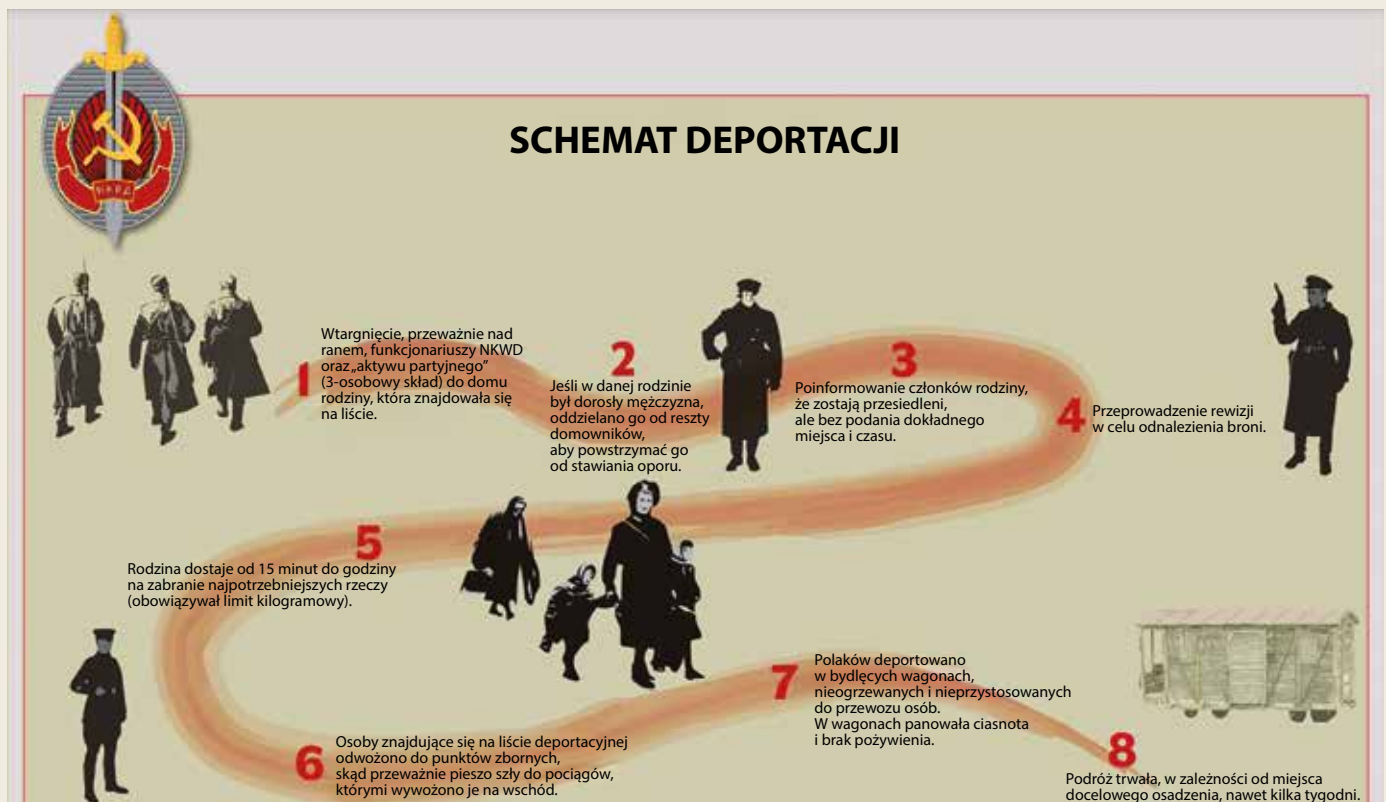
Źródło: Kresy24.pl, *Stalinowskie uderzenie w Polaków. Operacja polska – deportacje. Cz. 2*, <https://kresy24.pl/stalinowskie-uderzenie-w-polakow-w-operacja-polska-deportacje-cz-2/> [dostęp: 18.01.2025 r.].

Istnieją dowody na to, że rodziny Alojzego Grimma oraz Tadeusza Fitza stały się ofiarami drugiej deportacji, która objęła w dużej mierze rodziny policjantów i wojskowych faktycznie przebywających w obozach rosyjskich¹²⁷. Dotyczyła ona około „61 tysięcy osób represjonowanych oficerów, policjantów, żandarmów, strażników więziennych, urzędników polskich instytucji państwowych, ziemian i przedsiębiorców, a także członków kontrewolucyjnych powstańczych organizacji. Ta grupa nosiła w nomenklaturze NKWD specjalną nazwę administratiwno-wysłanniję”¹²⁸.

Według ujawnionych dokumentów przygotowania do deportacji rodzin jeńców i policjantów rozpoczęły się już od 7 marca 1940 r.¹²⁹ Uchwała Biura Politycznego KC WKP(b)

z dnia 2 marca 1940 r. dotycząca ochrony granicy państwowej w zachodnich obwodach USRS i BSRS w jednym z punktów nakazywała „przeprowadzić do 15 kwietnia br. (1940 r.) deportacje do rejonów Kazachskiej SRS na okres 10 lat wszystkich rodzin represjonowanych i znajdujących się w obozach dla jeńców wojennych byłych oficerów armii polskiej, policjantów, służby więziennej, żandarmów, wywiadowców, byłych właścicieli ziemskich, fabrykantów i wysokich urzędników byłego polskiego aparatu państwowego, w liczbie 22–25 tysięcy rodzin”¹³⁰.

Deportacja odbywała się od 9 kwietnia 1940 r., a więc w czasie faktycznej likwidacji obozów w Ostaszkowie¹³¹. Akcja ta była podobna w swoim przebiegu do pierwszej fali deportacji z lutego 1940 r., z tą różnicą, że wybrano

Ryc. 1. Schemat deportacji.

Źródło: Instytut Pamięci Narodowej, *Deportacje obywateli polskich w głąb ZSRR w latach 1940–1941*, file:///C:/Users/951104/Downloads/Deportacja_9_9_20_B1_2.pdf [dostęp: 18.01.2025 r.].

Ryc. 2. Cechy wspólne warunków Polaków na zesłaniu.

Źródło: Instytut Pamięci Narodowej, *Deportacje obywateli polskich w głąb ZSRR w latach 1940–1941*, file:///C:/Users/951104/Downloads/Deportacja_9_9_20_B1_4.pdf [dostęp: 18.01.2025 r.].

inne miejsca zsyłki: „Kazachstan, Uzbekistan oraz obwody: akmoliński, aktubiński, kustanajski, pawłodarski, północnokazachstański i semipałatyński”¹³².

Schemat deportacji wyglądał w ten sposób, że mieszkania wyznaczonych rodzin nachodzone były w nocy przez funkcjonariuszy NKWD. Domowników grupowano i po dokonaniu na nich rewizji przeszukiwano inne pomieszczenia. Pretekst poszukiwania niebezpiecznych przedmiotów, w tym broni, oraz osób niejednokrotnie był wykorzystywany do kradzieży wartościowych rzeczy¹³³. Rodzinie ogłaszano decyzję o przesiedleniu i o konieczności spakowania najpotrzebniejszych rzeczy. Co istotne, od ogłoszonej decyzji nie było trybu odwołania do żadnej instancji¹³⁴. Podczas przeprowadzania czynności nie informowano o docelowym miejscu wysiedlenia albo udzielano lakonicznych lub wymijających odpowiedzi. W przypadku rodzin policjantów i wojskowych zapewniano, że będą mieli oni możliwość spotkania się z aresztowanymi wcześniej bliskimi. Osoby poddawane zsyłce pędzono pod dozorem do stacji kolejowej, gdzie do przygotowanych wagonów pakowano po kilka rodzin¹³⁵. Wagony te nazywano „eszelonami, czyli wagonami towarowymi przystosowanymi do przewozu ludzi”¹³⁶. Warunki w wagonach były poniżej godności ludzkiej – zakratowane okna, drewniane prycze, piecyki z opalem oraz dziury w podłodze do załatwiania potrzeb fizjologicznych. Podróże zesłańców w pociągach, zależnie od punktu docelowego, trwały od 2 do 4 tygodni. Postoje pociągu odbywały się tylko raz dziennie. Tragiczne warunki transportu i wyżywienia, wbrew nakazom instrukcji rosyjskiej, która zapewniała teoretyczną opiekę medyczną, kończyły się dla wielu ludzi śmiercią lub utratą zdrowia¹³⁷. Po dojeździe do miejsc docelowych zesłańcy byli kierowani do pracy w gospodarstwach albo pozostawiani własnemu losowi. Dalszą podróż odbywali innymi środkami do wyznaczonych im kołchozów, sowchozów i posiołków¹³⁸. Polacy często mieszkali w tragicznych warunkach – w szopach i szałasach¹³⁹.

Danych żony Alojzego Grimma – Władysławy Grimm (gospodyni domowej) brak na większości wykazów osób deportowanych do Rosji. Można je jednak odnaleźć w wykazach Instytutu Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie. Jej dane personalne pokrywające się z kartą meldunkową z Poznania¹⁴⁰ znajdują się pośród tysięcy nazwisk osób wyewakuowanych z ZSRR, a konkretnie w *Spisach i wykazach obywateli polskich represjonowanych przez organa władzy sowieckiej w latach 1939–56*¹⁴¹. Według nich została ona wywieziona do Rosji. Odpowiedź na to, do której części ZSRR trafiła podczas zesłania, może dać *Lista obywateli polskich w więzieniach ZSRR do grudnia 1943*. Pojawia się tam charakterystyczne nazwisko Grimm. W dokumentach nie ma jednak mowy o czasie uwięzienia, a jest jedynie numer sprawy NKWD D-1321/42 i miejsce uwięzienia – Karagand (chodzi o okręgi wschodnie dawnego ZSRR – Kazachstan i Uzbekistan)¹⁴².

Bardzo prawdopodobne, że Władysława Grimm pracowała jak większość deportowanych w tzw. posiołkach „przy wyrębach lasu, obróbce drewna, budowie i utrzymaniu dróg i linii kolejowych lub też w innym przemyśle wydobywczym lub uprawie roli”¹⁴³.

W wyniku zawarcia układu Sikorski–Majski z 30 lipca 1941 r. i ogłoszonej amnestii z 12 sierpnia dla obywateli polskich nastąpiła ewakuacja Armii Andersa z ZSRR¹⁴⁴. Została ona przeprowadzona w dwóch turach w roku 1942 i umożliwiła Władysławie Grimm i wielu innym cywilom ucieczkę z „niehumanitarnej ziemi”¹⁴⁵. Jej dane można również odnaleźć w zasobach Archiwum Irańskiego 1942–1945, w *Indeksie Nazwisk Uchodźców Cywilnych i akt paszportowych*, gdzie występuje pod numerem sprawy 8439/85¹⁴⁶. Natomiast w spisach określonych jako *Teheran. Listy do Afryki 2 missing 313* występuje dwukrotnie. Raz jako osoba wpisana na listę do transportu, lecz ostatecznie skreślona, która pomimo uzyskania wizy nie wyjechała¹⁴⁷. I po raz drugi, kiedy faktycznie udało jej się dostać na listę i wy-

Fot. 11. Statek z uchodźcami z ZSRR.

Źródło: P. Kowalski, A. Ossowski, A. Sitarek, *Ocaleni z „niehumanitarnej ziemi”*, t. XXVI, Biblioteka Instytutu Pamięci Narodowej, Łódź 2012, s. 52.

jechać. W dokumencie tym, zgodnie z ogólnym drukiem klasyfikowania osób, jest określana jako 46-letnia gospodyni domowa, w dobrej kondycji psychicznej, zdolna do pracy¹⁴⁸.

W jaki sposób i jaką drogą wróciła do Polski, pozostaje tajemnicą. Jednak skierowany przez nią w 1946 r. wniosek o stwierdzenie zgonu męża, w którym wskazany jest jej nowy adres zamieszkania w Warszawie, świadczy, że udało się jej tego dokonać¹⁴⁹. Jaki los spotkał 12-letnie dziecko Grimma – „Ricarda”¹⁵⁰, czy został on deportowany wraz z matką na wschód i czy przeżył trudy tej podróży, zapewne trudno będzie ustalić. Osoba o tych danych nie widnieje w żadnym objętym kwerendą wykazie.

Dane żony Tadeusza Fitza – Eleonory i syna – Henryka odnajdujemy w *Spisie Rodzin Wojskowych wywiezionych do ZSRR* na s. 209¹⁵¹. Według zapisanych informacji trafili oni na teren Mołotowska w rejon Czusowski i mieszkali w miejscowości Pasznia przy ul. Lenina 6. Kwerenda archiwalna nie ujawniła daty ich powrotu do kraju ani dalszych losów.

Zakończenie

Podjęta próba odrodzenia kynologii policyjnej w postaci uruchomienia pierwszego od 5 lat kursu dla przewodników psów miała wszelkie szanse powodzenia. Kurs ten cieszył się powszechnym zainteresowaniem i miał poparcie najwyższych władz państwowych. Świadczyć o tym może wizytacja Zakładu Szkolenia Psów w Gołędzinowie przez Prezesa Rady Ministrów w dniu 9 sierpnia 1939 r. Wizytacja ta związana była z uroczystościami i przeglądem oddziałów pieszych, konnych oraz kompanii rezerwy policyjnej¹⁵². Reaktywowany ośrodek szkoleniowy cieszył się także dużym zainteresowaniem mediów. W sierpniu 1939 r. z terenu ośrodka została przeprowadzona, za zgodą Komendanta Głównego Policji Państwowej, transmisja radiowa Polskiego Radia¹⁵³. Zapytania skierowane do Alojzego Grimma jako kierownika Referatu o możliwość zakupu psów przez różne instytucje¹⁵⁴ świadczą o dużym zainteresowaniu tematyką kynologiczną.

W chaosie wydarzeń wojennych nie udało się doprowadzić do końca zamierzeń Alojzego Grimma. On sam stał się ofiarą zbrodni sowieckiej i więźniem obozu w Ostaszkowie, podobnie jak większość jego współpracowników. Wielu z nich stanęło w obronie granic kraju w pierwszych dniach września 1939 r. Ich losy to nie tylko tragedia osobista, ale także tragedia całej grupy zawodowej. To również tragedia całych rodzin represjonowanych jako element antyradziecki¹⁵⁵. Losy kadry dydaktycznej i ich rodzin powinny być upamiętnione i przypomniane, szczególnie ze względu na 85. rocznicę Zbrodni Katyńskiej.

¹ Rozkaz nr 680 KG PP z dn. 15 listopada 1935 r. zarządził likwidację Tresury Psów Policyjnych w Poznaniu. Źródło: AAN, sygn. 2/349/2/2.4/565/104.

² *Szkola tresury psów policyjnych zostanie przeniesiona z Poznania*, „Kurier Poznański” 1935, nr 127, s. 10, <https://polona.pl/item-view/2e5cd661-7ad8-429c-85f8-2c6bef025fbb?page=9> [dostęp: 11.01.2025 r.].

³ Tamże.

⁴ Zachowane wykazy kończą się w 1934 r. Źródło: AAN, sygn. 2/349/2/3.5/803, [Funkcjonariusze] Policji Państwowej [uczestniczący w kursach szkolenia psów policyjnych w latach 1922–1934, 1939], [Szeregowi i oficerowie delegowani i stali w latach 1919–1921, 1925–1926, 1928–1930, 1932, 1939], wykaz, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/f1ef797f24efd9432a0ed91bf3ed9ae09fc52ef72612443589a658b315fc421> [dostęp: 12.11.2024 r.].

⁵ Notatka nr I-627/39 w sprawie przeprowadzenia kursu specjalnego dla przewodników, AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2073, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/42f8cb79f62698f6e64b29f352cf3d8a0fa184cbac59c1086dc607a4cf8c7ef6> [dostęp: 12.11.2024 r.].

⁶ P. Mrozowski, *Z kart historii kynologii policyjnej. Akcja psów towarzyszy w Policji Państwowej*, „Kwartalnik Policyjny” 2024, nr 1, s. 71, <https://kwartalnik.csp.edu.pl/kp/archiwum-1/2024/kwartalnik-policyjny-nr-1-2024/5752,Z-kart-historii-kynologii-policyjnej-Akcja-psow-towarzyszy-w-Policji-Panstwowej.html> [dostęp: 30.01.2025 r.].

⁷ Tamże.

⁸ B. Bydoń, *Z dziejów psa służbowego w Polsce*, „Pies” 2024, nr 1, s. 49, https://www.zkwp.pl/pies/2024_1.pdf [dostęp: 28.01.2025 r.].

⁹ Forma ta dotycząca szkolenia psa w ramach szkolenia indywidualnego poza kursem stacjonarnym jest dopuszczalna w obecnie obo-

- wiążującym zarządzeniu nr 91 Komendanta Głównego Policji z dnia 4 października 2022 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań z użyciem psów służbowych w Policji. Szkolenie to jest przeprowadzane zgodnie z normalnym programem szkolenia po uzyskaniu zgody oraz przez przewodników, którzy odbyli wcześniej szkolenie w danej kategorii.
- ¹⁰ Rozkaz nr 680 KG PP z dn. 15 listopada 1935 r. zarządził likwidację Tresury Psów Policyjnych w Poznaniu, AAN, sygn. 2/349/2/2.4/565/104.
 - ¹¹ Pismo do Komendanta Wojewódzkiego PP w Poznaniu nr 45368/37 z dn. 15 listopada 1937 r. w sprawie inwentarza b. Tresury psów policyjnych w Poznaniu – segregacja, AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2065, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/f438485205a4b41dea8b6b452bd16b425337c610be96207b22357543f5de2db4> [dostęp: 14.11.2024 r.].
 - ¹² Program obliczeniowy na kredyty z § 14 na rok 1939/1940, AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2073, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/fb21589c751011ce8bc7aa78e23fd8cf0e4dd0806076651104e128f5f4014dccc> [dostęp: 14.01.2025 r.].
 - ¹³ Protokół z dn. 30 listopada 1935 r. sporządzony w związku z likwidacją Tresury Psów Policyjnych w Poznaniu, zarządzoną rozkazem Komendanta Głównego PP nr 680, AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2065, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/091023e42dc997a246c24fcff27b8f882a154e4859074c14a34aa4b1d461e655> [dostęp: 11.01.2025 r.].
 - ¹⁴ Notatka A. Grimma do Naczelnika Centrali Służby Śledczej z dn. 12 stycznia 1938 r., AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2063, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/568379b87caf0b21c6590a17d9cb-c82d835d8115920aaf0ab4577bfff977db6e> [dostęp: 14.01.2025 r.].
 - ¹⁵ Sprawozdanie z czynności za okres od 1 stycznia do 31 października 1938 r., AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2063, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/7411ecf374ab92e4df80f784b8652eef5c560206875d12d96ada585f3d85a3d5> [dostęp: 14.01.2025 r.].
 - ¹⁶ Pismo do komendantów wojewódzkich PP nr 001281 z dn. 12 stycznia 1938 r., AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2071, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/a0b7021e683115928a1a7c628da-260938e6b5a29c85e766e7a4e73a9be166ba7> [dostęp: 17.02.2025 r.].
 - ¹⁷ Notatka w sprawie zapotrzebowania inwentarza, lipiec 1938 r., AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2071, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/c603cd66d2956ea5d3b525b620913027d5a62d36d79d-c5bc220725f669d4e7e> [dostęp: 18.02.2025 r.].
 - ¹⁸ Praktycznie wymagania te w zmodyfikowanej formie pojawiają się w każdej kolejnej książce Grimma, np. A. Grimm, *Jak układać psy policyjne*, „Gazeta Policji Państwowej”, Warszawa 1921, s. 6.
 - ¹⁹ Pismo nr IV.5480/39 z dn. 4 kwietnia 1939 r. do Komendantów Wojewódzkich PP, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/5720d7c8b1bebe3573f85ae11c1933233dced1ca-03bacd79b8ac76febbd32f10> [dostęp: 15.10.2024 r.].
 - ²⁰ Dobrowolna zgoda policjanta na przydzielenie mu psa i rozpoczęcie szkolenia w tym zakresie jest wymagana także w czasach współczesnych, § 21 zarządzenia nr 91 KGP.
 - ²¹ Tamże.
 - ²² Pismo Naczelnika Centrali Służby Śledczej nr IV 13535 z dn. 14 czerwca 1939 r., AAN, sygn. 2/349/1/4.7/270, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/742d0d0cb5c4a3b530131bcb-699cf746d640915427725237695ee3deda684d02> [dostęp: 20.02.2025 r.].
 - ²³ Pismo nr IV.5480/39 z dn. 4 kwietnia 1939 r. do Komendantów Wojewódzkich PP.
 - ²⁴ Tamże.
 - ²⁵ Notatka nr I-627/39 w sprawie przeprowadzenia kursu specjalnego dla przewodników.
 - ²⁶ Tamże.
 - ²⁷ Program kursu przewodników i psów służbowych, AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2073, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/9d61962de57b510a57e772cd85ed00429ef7f443c441c985da-4816977b29450e> [dostęp: 11.01.2025 r.].
 - ²⁸ Dodatek do podziału zajęć z dn. 25 lipca 1939 r., AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2060, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/c7743a56f283eea413f16ec9ba12fdcbc8dbf13ae9d884574af-472c1fbef4f65> [dostęp: 11.01.2025 r.].
 - ²⁹ Tamże.
 - ³⁰ Działanie takie nazwalibyśmy próbą generalizacji zachowania w treningu psów. Źródło: M. Pabis, *Generalizacja zachowań w treningu z psem – czyli dlaczego w nowym miejscu się nie udaje?*, <https://psinosek.pl/generalizacja-zachowan-w-treningu-z-psem/> [dostęp: 11.01.2025 r.].
 - ³¹ Pismo do Naczelnika Wydziału II nr IV.3666 z dn. 3 marca 1939 r., AAN, sygn. 2/349/1/4.7/270, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/a7b04267ae00b02dbbd04da0f0146644dbcd6c26fde-483a46dd90614341229> [dostęp: 25.11.2024 r.].
 - ³² Notatka nr 5480/39 w sprawie organizacji 5-miesięcznego kursu przewodników psów służbowych, AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2073, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/98fdbfcdeec2c4c-652cafe56ff5f4b19f0697c57e0795307dd792445f0f009ec> [dostęp: 30.01.2025 r.].
 - ³³ Radiogram Komendy Głównej Policji Państwowej nr 1437 z dn. 15 maja 1939 r., AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2073, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/075b056f96c44abad5ef142b0299f4f-344cddd47882890dc11e9ab25be4aca70> [dostęp: 18.02.2025 r.].
 - ³⁴ *Sprawy policji*, „Na Posterunku” 1939, nr 25, s. (15) 591.
 - ³⁵ Fragment przemówienia Naczelnika Centrali Służby Śledczej – otwarcie specjalnego kursu dla przewodników psów służbowych w 1939 r. Źródło: *Sprawy policji*, „Na Posterunku” 1939, nr 25, s. (16) 592.
 - ³⁶ Pismo nr I-627/39 z dn. 13 maja 1939 r. w sprawie kursu specjalnego przewodników psów policyjnych – wyznaczenie kandydatów.
 - ³⁷ Szeregowym tym był post. Tomasz Berski delegowany ze Szkoły Szeregowych w Mostach Wielkich. Tamże.
 - ³⁸ Pismo Dyrektora Departamentu Karnego Ministerstwa Sprawiedliwości nr III.A.W.48410 z dn. 29 października 1937 r. do Komendy Głównej PP w Warszawie, AAN, sygn. 2/349/1/4.7/27, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/c15952797bba032c8a-b10ad3a2c7a0f0b80180827c9399b9ad79ad0b1891b20> [dostęp: 21.01.2025 r.].
 - ³⁹ Służba Więzienna, Straż Więzienna 1918–1939, <https://sw.gov.pl/galeria/straz-wiezienna-1918-1939> [dostęp: 21.11.2024 r.].
 - ⁴⁰ Pismo Naczelnika Wydziału Osobowego Państwowych Zakładów Tele- i Radiotechnicznych z dnia 24.04.1939 r., AAN, sygn. 2/349/1/4.7/270, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/8061eae0113db67bc83b63b61dc328b8e30dabe43a543b3a-68e9a1bd157862cb> [dostęp: 25.11.2024 r.].
 - ⁴¹ Grimm A., *Pies towarzysz czy pies wojenny?*, „Mój Pies” 1936, nr 6, s. 3, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/352285/edition/336428/content> [dostęp: 30.08.2023 r.].
 - ⁴² Wykaz szeregowych woj. krakowskiego, kandydatów na przewodników psów służbowych nr 652/38, AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2071, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/e9c6f899505e0fdb07ee5406890e388cade293468b43b09de5e268ba-34d40181> [dostęp: 20.02.2025 r.].
 - ⁴³ Pismo do Komendantów Wojewódzkich PP z dn. 30 marca 1939 r.
 - ⁴⁴ *Sprawy policji*, „Na Posterunku” 1939, nr 25, s. (15) 591.
 - ⁴⁵ B. Bydoń, *Z dziejów psa służbowego w Polsce*.
 - ⁴⁶ Program kursu przewodników i psów służbowych.
 - ⁴⁷ Hodowla, wyżywienie i tresura psów policyjnych. Raporty, notatki, korespondencja, AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2063.
 - ⁴⁸ Program obliczeniowy na kredyty na rok 1939/1940 zatwierdzony przez podinsp. Jakubca, AAN, 2/349/2/5.7/2073, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/fb21589c751011ce8bc7aa78e23fd-8cf0e4dd0806076651104e128f5f4014dccc> [dostęp: 12.11.2024 r.].
 - ⁴⁹ Dodatek do podziału zajęć z dn. 25 lipca 1939 r., AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2060, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/c7743a56f283eea413f16ec9ba12fdcbc8dbf13ae9d884574af-472c1fbef4f65> [dostęp: 15.11.2024 r.].
 - ⁵⁰ Pismo nr 352/39 „Rachunki z § 14 załatwienie”, AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2078, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/71b1f5f6d999850f1acf06d2e6bd8d517e6000f1031e31b9a-5a235c4c5ee8c02> [dostęp: 20.02.2024 r.].
 - ⁵¹ Dodatek do podziału zajęć z dn. 25 lipca 1939 r.
 - ⁵² *Naznaczeni piętnem Ostaszkowa: wykazy jeńców obozu ostaszkowskiego i ich rodzin*, red. W. Chudzik, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2000, s. 557–594.

KINOŁODZY W POLICJI PAŃSTWOWEJ

- ⁵³ *Katyń. Lista ofiar i zaginionych jeńców obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk*, red. A.L. Szczesiński, Wydawnictwo ALFA, Warszawa 1989.
- ⁵⁴ Wyszukiwarka Indeksu Osób Represjonowanych, <https://indeksrepresjonowanych.pl> [dostęp: 11.01.2025 r.].
- ⁵⁵ *Lista ostaszkowska. Studia i materiały*, red. A. Misiuk, Wydawnictwo WSPol, Szczytno 1993, s. 13.
- ⁵⁶ Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Warszawie. Formularze w sprawach o stwierdzenie zgonu i uznanie za zmarłego na podstawie akt Zg sądów powiatowych dla Warszawy. Zmarli na Okęciu, Zieleniaku i funkcjonariusze Policji Granatowej. IPN BU 3055/870, s. 81–82.
- ⁵⁷ Tamże.
- ⁵⁸ *Zabici w Kalininie, pochowani w Miednoje*, red. A. Gurjanow, t. 2, Stowarzyszenie „Memoriał Moskwa” 2019, s. 470.
- ⁵⁹ Tamże.
- ⁶⁰ Dokument ten jednak w swojej treści zawiera wiele luk i większość pozycji, z różnych przyczyn niezależnych od sporządzającego go w 1946 r., pozostaje niewypełniona.
- ⁶¹ Centrum Szkolenia Policji w Legionowie, *Dęby pamięci*, <https://csp.edu.pl/csp/aktualnosci/4493,Deby-pamieci.html> [dostęp: 11.01.2025 r.].
- ⁶² Katalog wystawy psów rasowych w Warszawie 24–27 maja 1930 r., <http://polona.pl/item-view/4f180d7a-e937-414f-a99f-58c089d-d4a01/0/516c0e0d-2532-40d5-a530-329637c0e650> [dostęp: 15.01.2025 r.].
- ⁶³ P. Mrozowski, *Testowanie sprawności użytkowej psów. Historia i współczesność*, „Kwartalnik Policyjny” 2024, nr 3–4, s. 40, <https://kwartalnik.csp.edu.pl/kp/archiwum-1/2023/kwartalnik-policyjny-nr-3-4202/5578,Testowanie-sprawnosci-uzytkowej-psow-sluzbowych-Historia-i-wspolczesnosc.html> [dostęp: 14.01.2025 r.].
- ⁶⁴ Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Warszawie. Formularze w sprawach o stwierdzenie zgonu i uznanie za zmarłego na podstawie akt Zg sądów powiatowych dla Warszawy. Zmarli na Okęciu, Zieleniaku i funkcjonariusze Policji Granatowej, IPN BU 3055/870, s. 81–82.
- ⁶⁵ *Zabici w Kalininie, pochowani w Miednoje*, red. A. Gurjan, t. 1, Stowarzyszenie „Memoriał Moskwa” 2019, s. 338.
- ⁶⁶ *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 2, *Zagłada*, red. A. Belerska, Wydawnictwo „TRIO”, s. 426.
- ⁶⁷ *Zbrodnia Katyńska. Droga do prawdy*, red. M. Tarczyński, Niezależny Komitet Historyczny Badania Zbrodni Katyńskiej, Warszawa 1992, s. 70.
- ⁶⁸ Tamże, s. 55.
- ⁶⁹ Losy policjantów polskich po 1 września 1939 r., red. P. Majer, A. Misiuk, Wydawnictwo WSPol, Szczytno 1996, s. 64.
- ⁷⁰ Chodzi o obozy przejściowe w Łucku, Monasterzyskach, Antoninach, Frydrychówce, Szepietówce, *Zbrodnia Katyńska. Droga do prawdy*, red. M. Tarczyński, s. 55.
- ⁷¹ Pismo Zarządu NKWD ds. Jeńców Wojennych do P. Borisowca z informacją o skierowaniu do obozu ostaszkowskiego grupy jeńców wojennych z obozów pracy w Zagłębiu Krzyworskim, *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 2, *Zagłada*, s. 134.
- ⁷² *Zbrodnia Katyńska. Droga do prawdy*, s. 53.
- ⁷³ Tamże.
- ⁷⁴ Lista obywateli polskich w więzieniach ZSRR do grudnia 1943 r., AAN, sygn. 2/131/0/2/27, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/d151e2dc483d5c8c66593a7f144763eab944e569b46a-3e197a3db1a1ba3e8ea2> [dostęp: 11.01.2025 r.].
- ⁷⁵ *Zbrodnia Katyńska. Droga do prawdy*, red. M. Tarczyński, s. 70.
- ⁷⁶ *Obozy jenieckie NKWD IX 1939–VIII 1941*, red. S. Jacyński, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 1995, s. 10.
- ⁷⁷ *Zbrodnia Katyńska. Droga do prawdy*, s. 63.
- ⁷⁸ Tamże, s. 64.
- ⁷⁹ *Lista ostaszkowska. Studia i materiały*, red. A. Misiuk, Wydawnictwo WSPol, Szczytno 1993, s. 17.
- ⁸⁰ *Zbrodnia Katyńska w świetle dokumentów*, Gryf, Londyn 1982, s. 19.
- ⁸¹ *Obozy jenieckie NKWD IX 1939–VIII 1941*, red. S. Jacyński, s. 78.
- ⁸² *Obóz specjalny NKWD w Ostaszkowie*, <https://historianamapie.org/item/oboz-specjalny-nkwd-w-ostaszkowie/> [dostęp: 14.11.2024 r.].
- ⁸³ *Losy policjantów polskich po 1 września 1939 r.*, red. P. Majer, A. Misiuk, s. 124.
- ⁸⁴ *Zbrodnia Katyńska. Droga do prawdy*, s. 70.
- ⁸⁵ Tamże.
- ⁸⁶ Indeks represjonowanych nie podaje przypuszczalnej daty śmierci, <https://indeksrepresjonowanych.pl/szczegoly/ce2ca033-dd4c-4e-69-97b7-afc300fef193> [dostęp: 25.01.2025 r.].
- ⁸⁷ Odznaczony za zasługi Krzyżem i medalem Niepodległości, Fundacji Obchodów 100. Rocznicy Odzyskania Przez Polskę Niepodległości, Tadeusz Fitz, <https://fundacja100.pl/krzyz-i-medal-niepodleglosci/lista-odznaczonych/tadeusz-fitz> [dostęp: 11.01.2025 r.].
- ⁸⁸ Wykaz Funkcjonariuszy Policji Państwowej [Szeregowi i oficerowie delegowani i stali w latach 1919–1921, 1925–1926, 1928–1930, 1932–1939], AAN, sygn. 2/349/2/3.5/803, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/7fcaeeae4810920ae75e5306d30f6189c2b-15c1a9e032192001fab0823577ba5> [dostęp: 14.01.2025 r.].
- ⁸⁹ P. Mrozowski, *Testowanie sprawności użytkowej psów. Historia i współczesność*, „Kwartalnik Policyjny” 2024, nr 3–4, s. 40, <https://kwartalnik.csp.edu.pl/kp/archiwum-1/2023/kwartalnik-policyjny-nr-3-4202/5578,Testowanie-sprawnosci-uzytkowej-psow-sluzbowych-Historia-i-wspolczesnosc.html> [dostęp: 14.01.2025 r.].
- ⁹⁰ *Z Towarzystwa Miłośników Psa Służbowego w Polsce*, „Mój Pies” 1938, nr 4, s. 17, https://archive.org/details/jbc.bj.uj.edu.pl/NDIGCZAS011802_1938_004/page/17/mode/2up [dostęp: 21.01.2025 r.].
- ⁹¹ Lista obywateli polskich w więzieniach ZSRR do grudnia 1943 r., AAN, sygn. 2/131/0/2/27, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/4637fee6564f8c1d59f46b177bdd4ea42f92154b63d-9159c30e817eff7dea6a4> [dostęp: 11.01.2025 r.].
- ⁹² Pamiętnik Zjazdu w Krakowie w dniach 5, 6, i 7 sierpnia 1922 r. w ósmą rocznicę wymarszu Strzelców na bój o Niepodległość Ojczyzny, Stowarzyszenie „Byłych Legionistów z roku 1914–1918”, Kraków 1922, s. 63, <https://obc.opole.pl/Content/12001/PDF/313674.pdf> [dostęp: 14.01.2025 r.].
- ⁹³ Personal card index, AAN, sygn. 800/1/0/-/7, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/7b2f167d01169844411216d84d412d0d-c4f5fb37376bf2c98ec7a51cd6ce5e0d> [dostęp: 11.01.2025 r.].
- ⁹⁴ Indeks represjonowanych, Fitz Tadeusz – szczegółowe informacje, <https://indeksrepresjonowanych.pl/szczegoly/ce2ca033-dd4c-4e-69-97b7-afc300fef193> [dostęp: 11.01.2025 r.].
- ⁹⁵ Tamże.
- ⁹⁶ Zesłańcy polscy w ZSRR, Ambasada Rzeczypospolitej Polski w Japonii, Tokyo 1941, s. 28.
- ⁹⁷ Tamże.
- ⁹⁸ Tamże.
- ⁹⁹ *Naznaczeni piętnem Ostaszkowa. Wykazy jeńców obozu ostaszkowskiego i ich rodzin*, red. G. Jakubowski, W. Korotajew, W. Kuzielenkow, J. Tucholski, s. 273.
- ¹⁰⁰ Dokładnie 17 maja 1930 r., Biogramy Ofiar Zbrodni Katyńskiej, *Władysław Furmanek*, <http://ksiegicmentame.muzeumkatynskie.pl/wpis/8851> [dostęp: 15.01.2025 r.].
- ¹⁰¹ Wykaz Funkcjonariuszy Policji Państwowej [Szeregowi i oficerowie delegowani i stali w latach 1919–1921, 1925–1926, 1928–1930, 1932–1939].
- ¹⁰² Wykaz instruktorów dla psów towarzyszy, AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2067.
- ¹⁰³ P. Mrozowski, *Z kart historii kynologii policyjnej. Przystosowanie nowych ras do celów służbowych w Policji Państwowej*.
- ¹⁰⁴ Wykaz zorganizowanych ośrodków zjazdów instrukcyjnych szkolenia psów towarzyszy na terenie województwa łódzkiego w 1938 r., AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2064, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/e9a05ff9f6df20678b70f53cac85ad21ffa4a4f7b9e441c-cd4b5820f8b4aa31> [dostęp: 14.01.2025 r.].
- ¹⁰⁵ Pismo nr IV.5480/39 do Naczelnika Wydziału III KG PP, AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2073, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/74c6498211aa49a1839c85072f9a54c76a379bac6224c-c8df8d758a342295d2f> [dostęp: 21.01.2025 r.].
- ¹⁰⁶ *Zabici w Kalininie, pochowani w Miednoje*, red. A. Gurjanowa, Stowarzyszenie „Memoriał Moskwa”, 2019, s. 470.
- ¹⁰⁷ Tamże.
- ¹⁰⁸ Wykaz zorganizowanych ośrodków zjazdów instrukcyjnych szkolenia psów towarzyszy na terenie województwa łódzkiego w 1938 r.
- ¹⁰⁹ Pismo nr IV.5480/39 do Naczelnika Wydziału III KG PP.

- ¹¹⁰ Wykaz Funkcjonariuszy Policji Państwowej [Szeregowi i oficerowie delegowani i stali w latach 1919–1921, 1925–1926, 1928–1930, 1932–1939].
- ¹¹¹ Pismo nr IV.5480/39 z dnia 13 kwietnia do Naczelnika Wydziału III KG PP.
- ¹¹² Pod uwagę w pierwszej kolejności był brany inny doświadczony przewodnik i wychowanek Grimma – Jan Wiśniewski. Z nieznanых przyczyn do jego delegacji do Referatu Psów Służbowych ostatecznie nie doszło.
- ¹¹³ Pismo nr 7358/38 z dn. 3 listopada 1937 r. do Komendanta m. Lwowa i komendantów powiatowych, Psy towarzysze – organizacja wyszkolenia, AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2064, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/68616e746ac4964f7f3d506a918171489b3ce-24a655ef373819b30d552087b4a> [dostęp: 15.11.2024 r.].
- ¹¹⁴ Pismo nr 12714 z dn. 1 lipca 1937 r. Komendanta Policji Państwowej m.st. Warszawy w sprawie wyznaczenia kandydatów na kierownika i instruktora z dziedziny psów służbowych, AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2071, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/37642e68410bba725f4d4ad6c19b565ce54058fc4585f-538c63002f05107b9dd> [dostęp: 20.02.2024 r.].
- ¹¹⁵ Wymogi te to bycie młodszym oficerem Policji Państwowej, bycie kawalerem, wiek 30–35 lat, chęć do pracy, ogólna dobra ocena kwalifikacyjna, średnie wykształcenie, obowiązkowość, gorliwość, odpowiedni stan fizyczny, pismo do komendantów wojewódzkich PP nr 18879 z dn. 2 czerwca 1937 r., AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2071, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/0ec210be-19002961a5789f381f14d65e96dbd8c8f811d98a49226aa8654cab6b> [dostęp: 20.02.2025 r.].
- ¹¹⁶ Wykaz przewodników kursu pozasłużbowego psów towarzyszy m.st. Warszawy, AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2072 <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/a4b5cd38e5b6de612b-0c4e8580df5e2c5033f91c9d308d54580bb3a69e2f8998> [dostęp: 13.01.2025 r.].
- ¹¹⁷ Pismo nr 12714 z dn. 1 lipca 1937 r. Komendanta Policji Państwowej m.st. Warszawy w sprawie wyznaczenia kandydatów na kierownika i instruktora z dziedziny psów służbowych.
- ¹¹⁸ *Naznaczeni piętnem Ostaszkowa*, praca zbiorowa, Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji RP, Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowe FR, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2000, s. 6.
- ¹¹⁹ Tamże, s. 5.
- ¹²⁰ *Sybir. Wysiedlenia – losy – świadectwa*, red. J. Ławski, S. Trzeciakowska, Ł. Zabielski, Muzeum Wojska w Białymstoku, Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód” Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku, Białystok 2013, s. 326.
- ¹²¹ Tamże, s. 325.
- ¹²² Tamże.
- ¹²³ A.K. Kunert, *Katyń Pamięć ocalona*, Świat książki, Warszawa 2010, s. 140.
- ¹²⁴ P. Kowalski, A. Ossowski, A. Sitarek, *Ocaleni „z nieludzkiej ziemi”*, t. XXVI, Biblioteka Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej, Łódź 2012, s. 26.
- ¹²⁵ Tamże.
- ¹²⁶ M. Gałęzowski, *Szlak Andersa. Do lagru, w step i tajgę. Wywiezieni na nieludzką ziemię*, t. 6, Rosikon Press, 2016, s. 48–49.
- ¹²⁷ Tamże, s. 28.
- ¹²⁸ *Deportowani w Komi ASRR. Indeks represjonowanych*, t. XVIII, red. E. Rybarska, Ośrodek KARTA, Warszawa 2008, s. 15.
- ¹²⁹ Tamże.
- ¹³⁰ *Naznaczeni piętnem Ostaszkowa*, Praca zbiorowa, s. 6.
- ¹³¹ Tamże, s. 29.
- ¹³² Tamże, s. 28.
- ¹³³ Tamże. Dobytek rodziny znajdujący się w pomieszczeniach podlegał konfiskacie.
- ¹³⁴ Tamże.
- ¹³⁵ Tamże, s. 27.
- ¹³⁶ K. Kość-Ryżko, *Doświadczenie wywózki i życia na zesłaniu w relacjach Polaków wywiezionych z Kresów w latach 1940–1941*, „Studia BAS” 2013, nr 2(34), s. 29.
- ¹³⁷ Tamże, s. 27.
- ¹³⁸ M. Gałęzowski, *Szlak Andersa. Do lagru, w step i tajgę. Wywiezieni na nieludzką ziemię*, t. 6, s. 61.
- ¹³⁹ Tamże, s. 29.
- ¹⁴⁰ Karta meldunkowa na nazwisko Grimm Alojzy, Akta miasta Poznań, sygn. 14456, karta 711.
- ¹⁴¹ Osoby wyewakuowane z ZSRR, s. 15, poz. 633, <https://dlibra.karta.org.pl/dlibra/publication/36808/edition/29852/content> [dostęp: 20.10.2024 r.]. Należy dodać, że nazwisko Grimm jest bardzo charakterystyczne i jest to jedyne takie nazwisko pojawiające się w spisie.
- ¹⁴² Zesłańcy polscy w ZSRR, Ambasada RP w Japonii, Tokyo 1941, s. XXII, <https://dlibra.karta.org.pl/dlibra/publication/37080/edition/30080/content> [dostęp: 25.01.2025 r.].
- ¹⁴³ M. Gałęzowski, *Szlak Andersa. Do lagru, w step i tajgę. Wywiezieni na nieludzką ziemię*, t. 6, s. 63.
- ¹⁴⁴ A. Kuczyński, *Polacy w Kazachstanie. Zesłania – Dziedziectwo – Nadzieje – Powroty*, Wydawnictwo Kubajak, 2014.
- ¹⁴⁵ M. Gałęzowski, *Szlak Andersa. Ewakuacja z nieludzkiej ziemi*, t. 12, Rosikon Press, 2016, s. 13.
- ¹⁴⁶ Indeks Nazwisk Uchodźców Cywilnych i akt Paszportowych, <https://kresy-siberia.org/wp-content/uploads/2022/01/12-ROPWiM-Teheran-Indeks-nazwisk-uchodz%EA2%95%AOcco%E2%95%AOuw-i-akt-paszportowych-3.pdf> [dostęp: 25.01.2025 r.].
- ¹⁴⁷ *Teheran. Listy do Afryki missing 313*, s. 277, <https://kresy-siberia.org/wp-content/uploads/2022/01/16-ROPWiM-Teheran-Listy-do-Afryki-2-missing-313.pdf> [dostęp: 25.01.2025 r.].
- ¹⁴⁸ Tamże, s. 354.
- ¹⁴⁹ Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Warszawie, Formularze w sprawach o stwierdzenie zgonu i uznanie za zmarłego na podstawie akt Zg sądów powiatowych dla Warszawy. Zmarli na Okęciu, Zieloniaku i funkcjonariusze Policji Granatowej, IPN BU 3055/870, s. 81–82.
- ¹⁵⁰ *Naznaczeni piętnem Ostaszkowa: wykazy jeńców obozu ostaszkowskiego i ich rodzin*, red. W. Chudzik, s. 557–594.
- ¹⁵¹ *Spis rodzin wojskowych wywiezionych do ZSRR*, kol. 138/2830287, s. 209, Dokumenty: kol. 138 – kol. płk. dypl. W. Bąkiewicz, Zasoby Archiwalne On-line, Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego, https://pism.org.uk/img/archiwum/dokumenty/KOL/KOL_0138_283_287.pdf [dostęp: 20.02.2025 r.].
- ¹⁵² Sprawy Policji, „Na Posterunku” 1939, nr 33, s. 782 (14), <https://academica.edu.pl/reading/readSingle?page=14&uid=137858963> [dostęp: 25.11.2024 r.].
- ¹⁵³ Pismo z dn. 8 sierpnia 1939 r. Kierownika Wydziału Rep. Transm. Polskiego Radia do Komendanta Głównego PP, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/9476a3405f3b0cfee07bda88062c3996756e-dbbea0ca47f56de9001fa51c487f> [dostęp: 25.11.2024 r.].
- ¹⁵⁴ Pismo z dn. 22 czerwca 1939 r. nr PI/Ma Towarzystwa Zakładów Ceramicznych Dziewulski i Lange, AAN, sygn. 2/349/2/5.7/2078, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/782a1db451a1fb-dad10fd817acf8db89a69a5744e38a9bc33e30b220e8816b1c> [dostęp: 20.02.2025 r.].
- ¹⁵⁵ *Losy policjantów polskich po 1 września 1939 r.*, red. P. Majer, A. Mi-siuk, s. 38.

Summary

The last course for service dog handlers in the State Police. The fate of police cynologists after 1939

The author of this article describes the organization of a course for service dog handlers, started in June 1939 at the Dog Training Institute in Gołędzinów (Warsaw) and interrupted by the World War II. It also presents short biographies of members of the teaching staff dealing with police cynology, as well as the fate of officers and their families after September 1939. The article commemorates pre-war police cynologists, who were murdered and buried in Miednów in 1940, during the 85th anniversary celebrations of the Katyn Massacre.

Thumaczenie: Beata Peplowska